

דברי שר

סימן א'

בענין טעה בזו ובזו

דלריך גם להתפלל וגם להצדיל על הכוס. אך אין ראוי דאם בא לשאול אחרי שהצדיל על הכוס דלא אמרי' לי שיחזור ויתפלל, וכן העיר הפמ"ג (משב"ז ז'), ודו"ק], וכן הביא הביאה"ל מאו"ז (הל' שבת סי' ז"א), דפי' דטעה בזה וזה היינו שלא אמר כלל ברכת הצדלה על הכוס, רק ברכת היין ונר וצמנים, ע"ש. [ואולי גם רש"י פי' כן, ולכן הזכיר דחוזר גם לכוס, ודו"ק].

עוד כתב הביאה"ל, דהרמב"ם לא הזכיר דין זה כלל, ומשמע דאין הוא מפרש כן את הגמ'. ונ"ע, דהרי גם אם הר"מ מפרש בזה פי' אחר תקשי לך, אמאי לא הביא הדין שהוא ע"פ פירושו, יהי' מה שיהי' אותו פי', ונ"ע.

וב"ב להלכה ודאי הדין פשוט כהכרעת השו"ע, דמי ששכח לומר הצדלה בתפילה, וגם טעה וטעם מידי קודם הצדלה על הכוס, דחייב הוא לחזור ולהתפלל להצדיל בתפילה כראוי, ודו"ק.

ב.

והנה מבואר בדברי התר"י טעם דין זה, דקנסין לי מפני שטעה בשמים. [וכ"כ המ"צ טעם זה, וכ"ה גם בדברי חמודות על הרא"ש את מ"ה].

ובר"י רע"א (סי' רנ"ט אות ג') כתב, דמי שאכל בהיתר קודם הצדלה, וכגון שלא הי' מנפה שיביאו לו כוס עד למחר, דדינא הוא דמותר לאכל קודם הצדלה [כמבואר בס"ד רנ"ו ס"ג], לא יהא צו דין זה דטעה בזו ובזו, דהא אכל בהיתר ולא טעה. וכן מסתבר,

א.

ברכות דף ל"ג ע"א, טעה ולא הזכיר גבורות גשמים בתחיית המתים ושאלה בצרכת השנים מחזירין אותו והצדלה בחונן הדעת אין מחזירין אותו מפני שיכול לאומרה על הכוס וכו' צע"א מיני' רב חסדא מרב ששת טעה בזו ובזו מהו אמר לי' טעה בזו ובזו חוזר לראש וכו'.

רפ"י תלמידי רבינו יונה, טעה ולא הזכיר הצדלה בתפילה וטעה עוד שאכל קודם הצדלה [פי' קודם הצדלה על הכוס] מי אמרי' שכיון שטעה בשניהם שלא יועיל לו באמירת הצדלה בלבד ונריך לחזור ולהתפלל ולהצדיל בתפילה או אמרינן שכמו שאם הי' זוכר קודם שיאכל הי' מצדיל על הכוס ולא הי' נריך לחזור ולהתפלל הי"נ עכשיו א"צ לחזור ולהתפלל אלא מצדיל על הכוס ומסקנא דחוזר ומתפלל דקנסין לי' מפני שטעה בשמים וכו'.

רב"פ גם הרא"ש (פ"ה סי' י"ד), כגון שאכל קודם שהצדיל אע"ג דאמרי' בפסחים (קה): טעם מצדיל מ"מ באיסור אכל א"ל חוזר לראש. וכ"ה גם בחי' הראש"א [שנביא בס"ד להלן אות ג'], ובטור סי' רנ"ד, ובשאר פוסקים. וכן נפקא להלכה בשו"ע סעי' א' ללא חולק.

וכתב הביאה"ל, דמפרש"י משמע דאינו מפרש כן, ולא ידעתי למה כונתו. [ולשון רש"י הוא, חוזר לראש לתפלה ולכוס, דהיינו שחוזר ומתפלל ומצדיל על הכוס. ומשמע דכי איתשיל צה"ג איתשיל, שהוא עומד אחר התפילה וקודם הצדלה על הכוס, ולכן פי' רש"י

דאס טעם הדין הוא דקנסין ליי, א"כ אין סיבה לקנסו למי שעשה בהיתר, ודו"ק.

והנה כתב הטור, וכתב הר"י אף אם אין לו כוס צלילה וסבר שיהי' לו למחר א"צ לחזור ולהתפלל א"כ סבור שאף למחר לא יהי' לו ולפי"ז אף בתשעה באב שחל באחד בשבת אם טעה ולא הבדיל בתפילה א"צ לחזור ולהתפלל כיון שמבדיל על הכוס צמזמאי ט"ב. וכתב ע"ז הפרישה (ס"ע ק"ו), לאו דוקא אלא ה"ה [אם יהי' לו כוס] משם והלאה עד רביעי בשבת אלא משום דאסור לאכול עד שיבדיל ואין דרכו של אדם להיות מתענה כ"כ זמן, ע"כ. ומבואר, דאם לא יבא לו כוס עד ג' בשבת, אין הוא יכול לסמוך על הכוס שלא לחזור ולהתפלל א"כ יתענה עד ההצלה, שאם יאכל הו"ל טעה צו וצו שחוזר ומתפלל. והרי צבה"ג תהא אכילתו בהיתר, ואינו אסור מלאכול עד יום ג' בשבת, ואעפ"כ חשיב ליי טעה צו וצו שחוזר ומתפלל. והוא לכאוי' דלא כדברי הרע"א.

ולבן פי' שם צסי' רצ"ט צע"א. דעיקר חיוב ההצלה הוא צמזמ"ש, והיום הולך אחר הלילה, וא"כ גם ציוס א' הוא עיקר זמן הצלה. משא"כ הצלה ציוס צ' וג' אין היא אלא מדין תשלומין, ולכן מה שעמיד לעשות הצלה על הכוס ציוס צ' לא תפטור אותו מלחזור ולהתפלל כששכח להבדיל בתפילה צמזמ"ש. וא"כ מבוארת סברה כנ"ל, דאין לפטור מלחזור ולהתפלל א"כ יבדיל על הכוס הצלה מעליא, אף אם ההצלה על הכוס תהי' הצלה של תשלומין אין היא פוטרת מלחזור ולהתפלל.

אלא דלכאוי' ק' על דברי הרע"א, ממש"כ הטור והשו"ע (צס"ג), דמי ששכח להבדיל בתפילה צליל ט"ב שחל צמזמ"ש, יכול לסמוך על מה שיבדיל על הכוס צמזמאי ט"ב, והרי צמזמאי ט"ב הוא כבר יום צ', ואין יפטר מלהבדיל בתפילה ע"ז. ולפרישה נישא, דכיון דהתענה ולא אכל עד שהבדיל שפיר מהני לפטור מלחזור ולהתפלל, וכנ"ל.

וכבר עמד בזה צביאה"ל (ד"ה וסובר), ותי' ואולי משום דשם א"א לו להקדים קודם חשבו הכל כזמן צמזמ"ש גופא וכן משמע בצבור הגר"א לקמן צסי' רצ"ט ס"ו ע"ש. [שכתב שם הגר"א, דאפי' למ"ד דאינו יכול להבדיל אלא ציוס א' ולא יומת, מ"מ צט"ב שחל ציוס א' יכול הוא להבדיל צמזמאי ט"ב. דכיון דהי' אסור לאכל צט"ב, תיקנו ההצלה לצמזמאי ט"ב, ע"ש].

עב"פ נראה, דנחלקו בזה האחרונים, אם אכל בהיתר אם חשיב טעה צו וצו או לא. ולפרישה כיון שאכל מ"מ חוזר ומתפלל, דלאו מדין קנס הוא אלא מטעם דלא תהי' ההצלה על הכוס הצלה שלימה. ולרע"א אינו חוזר ומתפלל כיון שאכל בהיתר, ולכן לא קנסין ליי, דמשום קנס הוא דחוזר ומתפלל.

ואף דהרע"א סובר ג"כ דרק הצלה שלימה פוטרת מלחזור ולהתפלל, ולכן הצלה על הכוס ציוס צ' אינה פוטרת וכנ"ל, צ"ל דס"ל דלמאי דק"ל דטעם מבדיל חשיבא הצלה שלימה ואין צה חסרון, ודו"ק.

ובי"דו, לכאוי' לפי"ז תהא סתירה בדברי רע"א, מהו טעם דין זה דטעה צו וצו. דלמש"כ דאם אכל בהיתר אינו חוזר, צ"ל דס"ל דהטעם הוא משום קנס. ולמש"כ דלא מהני הצלה דיוס צ', צ"ל דהטעם הוא משום דבעי' הצלה שלימה. וק' לומר דס"ל דתרווייהו אימתהו, דמהי"ת לחדש צ' טעמים לדין א'. וצ"ל, דבהא דאמרו טעה צו וצו וכו' נתחדש הטעם דקנס, אף מסברה אמרי' דמה שאמרו מעיקרא דמי ששכח להבדיל בתפילה אינו חוזר מכיון שיכול להבדיל על הכוס, היינו דוקא שיכול להבדיל הצלה שלימה על הכוס, ובהצלה שאינה שלימה לא מיתקן מה שלא הבדיל בתפילה, ודו"ק.

ג.

והאחרונים הביאו לדברי הרשב"א צחי' שם בצרכות, שכתב וז"ל, טעה צו וצו פי' כגון שלא הבדיל בתפילה ואכל או עשה מלאכה קודם שהבדיל על הכוס דכיון שטעה אפי' צכוס והוא צריך לחזור הרי

וי"ל צדעת הפרישה, דאין הוא מפרש כחרי"י דטעם הדין דטעה צו וצו הוא מטעם קנס, אלא משום ההצלה על הכוס אחר שטעה יש צה חסרון. וא"כ נמשא שלא הבדיל כלל הצלה שלימה, דבתפילה לא הבדיל, ועל הכוס הבדיל הצלה שיש צה חסרון, ולכן חייבוהו לחזור ולהתפלל ולהבדיל בתפילה הצלה שלימה, ודו"ק.

והוא ע"פ הגמ' צפסחים ק"ו ע"ב, צעה מיני' רב חנא צר חיינא מר"ה טעם מהו שיבדיל א"ל אני אומר טעם מבדיל ורב אסי אמר טעם אינו מבדיל. וכן נחלקו בזה רב יוסף ורבה אליבא דשמואל, אם טעם מבדיל או לא. ולמ"ד טעם אינו מבדיל, ע"כ יש חסרון בהצלה זו הצאה אחר שטעם, וצריך הוא להמתין עד למחר ולהבדיל קודם שיטעום, וכפרש"י [גצ"י קידוש] ורשב"ס (קה: ד"ה וש"מ טעם) ותוס' (שם ד"ה ש"מ טעם). והני דק"ל דטעם מבדיל, וכנפסק להלכה צסי' רצ"ט ס"ה, מ"מ י"ל דכו"ע מודו דיש חסרון בהצלה זו, אלא דס"ל דאין חסרון זה מעכב כיון דבלא"ה הוא מבדיל הצלה שלימה בתפילה. ולכן היכא דלא הבדיל בתפילה, צריך הוא לחזור ולהתפלל כדי להבדיל בתפילה, ודו"ק. [ול"א דימתין עד למחר, ויבדיל הצלה על הכוס קודם אכילה ותהא זו הצלה שלימה. דלכתחילה יש להבדיל צמזמ"ש ולא להמתין עד יום א', וגם לא חייבוהו להמתין מלאכול עד שיבדיל למחר, ודו"ק].

והרע"א דייק מלשון השו"ע כאן (ס"ב), דאם לא הבדיל בתפילה ואינו מנפה שיהא לו כוס עד יום צ', דחוזר ומתפלל. ורק אם מנפה שיהא לו כוס ציוס א' אינו חוזר להתפלל, וכמש"כ צשו"ע. וכן הביא צביאה"ל (ד"ה וסובר) מל"ח ודה"ח, ע"ש. וכאן צסי' רצ"ד (אות ג') פי' הרע"א הטעם, דאם לא יהא לו כוס עד יום צ' א"כ הוא מותר לאכל קודם הצלה על הכוס, וממילא הו"ל צדין טעה צו וצו שחייב לחזור ולהתפלל. [וקצ"ע, דהא לדעה קמיתא צשו"ע ס' רצ"ז ס"ג גם אם יבא לו כוס ציוס א' מותר לאכל צליל צמזמ"ש, ואם יאכל א"כ יהא חייב לחזור ולהתפלל, ודו"ק]. וצסי' רצ"ט פקפק בזה, דכיון דאוכל בהיתר אין הוא צדין טעה צו וצו, וכנ"ל.

הוא חוזר לכסדרו וסימן לדבר אם צא לנפות מנפה את כולו, ע"כ.

לדון ולומר דאף צכה"ג חוזר, דוכי משום דעביד תרי איסורי לא נקנס, ודו"ק.

ומבואר מדברי הרשב"א, דלא רק מי שטעה ואכל קודם הבדלה על הכוס נריך לחזור ולהתפלל, אלא גם מי שטעה מלאכה קודם שהבדיל על הכוס נריך לחזור ולהתפלל. והוא חידוש שלא נזכר בשאר ראשונים. ועי' צביא"ל (ד"ה ואם), שעמד בזה ששאר הראשונים לא הזכירו ד"ו, [ומסיק שם להלכה, ויש לסמוך בזה על הרמב"ם שלא הביא כלל להך דינא דטעה בזה וצוה, עי"ש].

וי"ז לדון לדברי הפמ"ג, אם חל ט' באב צמוצ"ש, וטעה ולא הבדיל בתפילה, וגם טעה ואכל כליל ט"ב, אם חוזר ומתפלל. דהא איסור אכילה זו אינו תלוי בהבדלה, דגם אם יבדיל הוא אסור באכילה משום התענית, דומיא דהעושה מלאכה האסורה ציו"ט, וז"ע.

ד.

דב"א (סע"ק א') הביא דברי הרדב"ז בתשובה (סי' שס"א), דמי ששכח להתפלל ערבית צמוצ"א שבת מתפלל שחרית שמים ואינו מזכיר אתה חוננתנו. והמ"א פליג עלי, דמזכיר אתה חוננתנו בתפילת שחרית, דאע"פ שמבדיל על הכוס תקנ"ח היא להזכיר בתפילה.

ואפשר שהוא תלוי בנידון הנ"ל. דאם טעם הדין דטעה בזה וצוה הוא מקנסא, שפיר י"ל דגם בזה יש לקנסו, דהא טעה בתרתי. אך אם טעם הדין הוא מפני שאין לו הבדלה שלימה, דהבדלה אחר שטעם יש בה חסרון, א"כ אשכחן כן רק לענין טעימה קודם הבדלה, דאיכא למ"ד דטעם אינו מבדיל, אבל כשטעה מלאכה קודם הבדלה לא אשכחן דיש בזה איזה חסרון בהבדלה, וא"כ אין צורך לחייבו לחזור ולהתפלל ולהבדיל הבדלה שלימה בתפילה, ודו"ק.

והנה נשאר הזכרות שנריך להזכיר בתפילה, דינא הוא דאם לא התפלל ומתפלל תשלומין, ועבר זמן אותה הזכרה, שאינו מזכיר אותה בתפילת התשלומין. וכמבואר בסי' ק"ח ס"י, טעה ולא התפלל מנחה בשבת מתפלל צמוצ"א שבת שמים של חול וכו'. וא"כ לכאור' הדין עם הרדב"ז, דא"כ להזכיר הבדלה בתפילת שחרית.

והביא"ל הוסיף, דאף להרשב"א הוא דוקא אם עשה מלאכה בלא שיאמר ברוך המבדיל, אבל אם אמר ברוך המבדיל ועשה מלאכה א"כ לחזור ולהתפלל. והוא מהפמ"ג (משצ"ו ב'), דאם אמר ברוך המבדיל ועשה מלאכה קודם שהבדיל על הכוס לא טעה מקרי, דמותר לו לעשות מלאכה כדאי בסי' רצ"ט ס"י.

וצ"ל דהמ"א סובר, דמה שמבדיל בתפילת מוצ"ש אינו דין הזכרה שתיקנו לתפילת מוצ"ש, אלא שהוא דין צפ"ע של הבדלה, שתיקנו דהבדלה זו נריך שתהא בתפילה, ודומיא שבצרכת המבדיל וכו' נריכה כוס דוקא. ולכן אם לא הבדיל בתפילת מוצ"ש, נריך הוא להבדיל בשחרית לקיים התקנה דהבדלה בתפילה.

והנה, אם הי' טעם הדין משום חסרון בהבדלה, הי' מקום לומר דאפי' שעשה מלאכה בהיתר מיקרי טעה, וכמו לענין מי שאכל בהיתר וכנ"ל. אך לפי מה שביארנו דדין הרשב"א הוא רק אם טעם הדין הוא משום קנס, וא"כ בזה אכן פשוט דאם עשה מלאכה בהיתר לא נקנסין לי, ודו"ק.

והב"א הביא רא"י לדבריו, דמתחילה שהיו מבדילין בתפילה [ולא על הכוס] בודאי הי' נריך להבדיל ביום א' ועכשיו ג"כ נריך. והיינו, דבזמן שלא הי' הבדלה על הכוס רק בתפילה, [כמבואר בצרכות דף ל"ג ע"א עי"ש], א"כ ע"כ מי שלא התפלל צמוצ"ש נריך להבדיל בשחרית, דאל"כ לא תהא לו הבדלה כלל, והזכרת אתה חוננתנו ע"כ היתה דין צפ"ע של הבדלה, וא"כ גם אחר שהוסיפו הבדלה על הכוס לא נשתנה הדבר ונריך להבדיל בשחרית. ואע"פ שכבר הבדיל על הכוס כלילה מבדיל בתפילת שחרית, וכמו מי שהבדיל על הכוס קודם תפילת ערבית דמ"מ אומר הוא אתה חוננתנו כשמתפלל אח"כ ערבית. וז"ל בדעת הרדב"ז, דס"ל דאכן כך הי' מתחילה, אך אח"כ נשתנה הדבר, ואחר שתיקנו הבדלה על הכוס מה שהשאירו לומר אתה חוננתנו בתפילה אינו מדין הבדלה אלא תוספת הזכרה בתפילה, וכמו הזכרת יעלה ויצא צר"ח, ודו"ק.

[ובספר פתחי תשובה כתב טעם לחלק בין אכילה למלאכה, דמלאכה לא שייך לתפלה דיכול לומר המבדיל בלא צרכה ולעשות מלאכה משא"כ באכילה. ואולי נפלה ט"ס בדבריו, וז"ל דמלאכה לא שייך להבדלה על הכוס, דכיון דיכול לעשות מלאכה בלי הבדלה על הכוס א"כ אין הטעות שעשה מלאכה קודם הבדלה אלא שעשה מלאכה קודם אמירת ברוך המבדיל, ודו"ק. ומיהו, זהו טעם לומר דאין עשיית המלאכה חסרון בהבדלה, אבל אין זה טעם למה לא נקנס, דהרי מ"מ טעה בתרתי, שלא הבדיל בתפילה ושעשה מלאכה באיסור, ודו"ק].

ובר"י רע"א הביא מתו"ש, שפי' כונת המ"א שיבדיל בשחרית בתפילה הב', שהיא לתשלומין של ערבית. והרע"א חולק, דיבדיל בתפילה הראשונה, שאע"פ שהיא של שחרית מ"מ אם לא הבדיל בערבית חל עליו חיוב הבדלה בשחרית, עי"ש. והוא מבואר היטב ע"פ הנ"ל, דהא כל טעם המ"א הוא דדיינין לי כמו שהי' קודם שתיקנו הבדלה על הכוס, והזכרת אתה חוננתנו היא קיום דין צפ"ע של הבדלה, ואין שייכות הבדלה זו לתפילת ערבית יותר מאשר לתפילת שחרית, ודו"ק. וזש"כ

עוד כתב הפמ"ג (א"ה ג'), דהיכא דחל יו"ט צמוצ"א שבת, ושכח ולא אמר ותודיענו וכו' שלא הבדיל בתפילה, וגם טעה ואכל לפני קידוש יקנה"ז שהוא הבדלה על הכוס, שנריך לחזור ולהתפלל. ואם עשה מלאכה א"כ קודם קידוש יקנה"ז, ג"כ יהא נריך לחזור ולהתפלל לדעת הרשב"א, דהיינו טעה ועשה מלאכה. אך אם עשה מלאכה שאינה מלאכת אונ"ג, שגם אחר קידוש יקנה"ז אסור לעשותה משום יו"ט, י"ל דלאו טעה בזה ובזה מקרי דטעות זו לא שייך להבדלה, ואין חוזר לראש התפילה. והניח צפ"ע, עי"ש. ואם הוא מדין קנס, יש

הרע"א על דברי המ"א, ומה"ט וכו', ור"ל דמטעם זה דהוי הבדלה ולא הזכרה לכן דינא הוא להזכיר בתפילה ראשונה. [וכבר מפורסם כן בשם הגר"ח מצריסק, ועי' מש"כ בזה מו"ר הגרמ"ד סאלוויצ'יק (שליט"א) [ז"ל] במכתב הנדפס בתחילת ספר בנין מרדכי ברכות].

[וברעת התו"ש י"ל, דס"ל דגם למ"א הוא דין בתפילת ערבית של מו"ז"ש, ומ"מ ס"ל דשייך להזכיר הבדלה בתפילת התשלומין. ול"ד למי שלא התפלל בר"ח שאינו מוכיר יעלה ויבא כשמתפלל תשלומין אחר ר"ח, דלא שייך ר"ח ביום שאחר ר"ח, משא"כ בני"ד דשייך הבדלה גם ביום א', ולכן מצדיל בתפילת התשלומין. וגדולה מזו מנאנו בסי' ק"ח במ"ב סע"ק ל"ו ובציאה"ל ד"ה הטועה, דכשמתפלל תפילת תשלומין ומוכיר בה הזכרה שהי' נריך להזכיר בתפילה ששכח, אע"פ שלא שייכת הזכרה זו עכשיו בזמן התשלומין, מ"מ יא"ח י"ח, ע"ש]. אבל בתפילה ראשונה שהיא לשחרית, לא תיקנו כלל הזכרת הבדלה ולמה יבדיל, ודו"ק].

ובביאה"ל (ד"ה אומרים) כתב להכריע במחלוקת המ"א והרדב"ז, דאם כבר הבדיל על הכוס צלילה לא יזכיר הבדלה בתפילת שחרית, אבל אם לא הבדיל כלל דיש עליו עדיין חובת הבדלה יזכיר אתה חוננתנו בשחרית, עי"ש. וזה מצואר אם הזכרת אתה חוננתנו היא דין הבדלה, דבזה אפשר לחלק אם חובת הבדלה עליו או לא. אבל אם הוא דין הזכרה בתפילת מו"ז"ש, מאי נפ"מ אם כבר הבדיל או לא, ודו"ק.

ובי"הו, מי שהבדיל על הכוס צלילה קודם שהתפלל ערבית, מ"מ נריך הוא להזכיר אתה חוננתנו

בתפילה, דדינא הוא להבדיל על הכוס ולהבדיל בתפילה. ואם חובת הבדלה בתפילה שייכת אף בשחרית, למה לא יבדיל בתפילה בשחרית אע"פ שהבדיל כבר על הכוס, וז"ע. ואולי י"ל, דתרתוי איכא בהזכרת אתה חוננתנו, גם דין הבדלה וגם דין הזכרה בתפילה, ולכן היכא דלא הבדיל מצדיל בשחרית משום חובת הבדלה, והיכא דכבר הבדיל והגידון הוא משום דין הזכרה בתפילה, בזה אמרי' דבתפילת התשלומין אינו מוכיר מה שהי' נריך להזכיר בתפילת ששכח, ודו"ק.

וי"ל, דהציאור שכתבנו לעיל צדין טעה בזה וכו', דהוא משום דבעי' הבדלה שלימה, שייך רק לדברי המ"א אליבא דהרע"א ולא לדברי הרדב"ז. דאם הזכרת אתה חוננתנו הוא לקיום דין הבדלה, שפיר שייך לומר דבעי' שלכה"פ א' מצ' ההבדלות יהיו כתיקון ללא כל חסרון. אך אם קיום הבדלה הוא רק בהבדלה על הכוס, והזכרת אתה חוננתנו היא דין הזכרה בתפילה, א"כ אין צוה תיקון למה שלא הבדיל הבדלה שלימה על הכוס, ודו"ק.

[אמנם ז"ע לפי"ד, מה החילוק צין מי שלא התפלל ערבית במו"ז"ש, לצין מי שהתפלל ושכח לומר אתה חוננתנו, דבזה מודה המ"א דאינו אומר בשחרית. דאם הוא דין שנריך להבדיל בתפילה, וכמו שהי' קודם שתיקנו הבדלה על הכוס, א"כ גם בכה"ג חייב להבדיל, וז"ע. וע"כ ז"ל דגם למ"א נשתנה הדבר אחר שתיקנו הבדלה על הכוס, וכמש"נ בדעת התו"ש, וא"כ אין מקום לציאור דין, וז"ע].

סימן ב'

ברכה אחרונה אחרי אכילת ז' המינים

אחר אכילת פירות מו' המינים, יש חיוב לברך ברכה א' מעין ג', ולא מספיק ברכת בורא נפשות. וזכרה מעין ג' היא מעין הג' ברכות של ברכת המזון, וכמו שבירך את הג' ברכות הראשונות של ברהמ"ז שהם מדאורייתא.

(א) והנה חיוב ברהמ"ז אחר אכילת פת הוא מה"ת, ואם אכל כדי שציעה ונסתפק לו אם בירך ברהמ"ז או לא, הוא חייב לברך, ולא אמרינן ספק ברכות להקל. (סי' קפ"ד ס"ד). ולענין אוכל פירות מו' המינים נחלקו הראשונים, אם חייב ברהמ"ז מה"ת או לא. הסמ"ג בשם ביה"ג כותב, דכלל ז' המינים חיוב ברהמ"ז מה"ת, שקרא דכתיב ואכלת ושבעת וברכת כתוב אחר הפסוק המונה את ז' המינים, ועלייהו קאי. והכס"מ דעת הרמב"ם בריש הל' ברכות כתב, דמה"ת חייב לברך אחר אכילת מזון דהיינו חמשת מיני דגן דוקא, והחינוך (מצוה ת"ל) כתב דעת הרמב"ם, דיש מינים מו' המינים שאינם משציעים, כגון רמונים וענבים ותאנים לחים, ובהם חיוב

הזכרה הוא מדרבנן, אך צמינים המשציעים כגון תמרים ויין ודבילת תאנים החיוב יהי' דאורייתא. והמצ"ט בקרית ספר כתב, דרק באוכל מן הלחם הוא חייב בברהמ"ז מה"ת, דכתיב ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחם וגו' וסמיך לי' ואכלת ושבעת וברכת וכו'.

וי"ז עוד נ"ד, דאפי' אם ביה' מיני דגן חיוב הזכרה הוא מדרבנן, מ"מ צפת הבאה בסינין החיוב הוא מה"ת. דפת הב"כ הוא בעצם לחם, רק שאינו חשוב לברך עליו המוניא כיון שאין קובעים עליו סעודה. עי' מ"ב סי' קס"ח סע"ק כ"ג.

ונפ"מ בכו"ז, לענין מי שאכל מו' המינים ונסתפק לו אם בירך או לא. שלשטות שחיוב הזכרה מה"ת, הוא חייב לברך, ולשיטות שאינו חייב מה"ת אינו חוזר לברך, דספק ברכות להקל. והביא המ"ב (סי' ק"ט סע"ק י') מהאחרונים, דמי שאכל מפרות או מתבטיל של ז' המינים ונסתפק לו אם ברך אחריו יאכל עוד מאותו המין שעור כזית ויברך אחריו.

[ולהלן תתבאר עוד דעת תוס' ודעת הרבניו יונה צוה].

(ב) והנה דעת רוב הפוסקים שחיוז ברהמ"ז לאוריתא הוא רק אם אכל כדי שביעה, וכדכתיב ושבעת, ומה שנחלקו ר"מ ור"י (ברכות מ"ט ע"ב), דר"מ דריש ואכלת זו אכילה ושבעת זו שתי', ור"י סבר אכילה שיש בה שביעה ואיזו זו כביעה, הוא אסמכתא בעלמא, וכמש"כ שם התוס' (ד"ה ר"מ). וא"כ גם צו' המינים, למי שקוצר שחיוז הצרכה הוא מה"ת, יהא חיוז לאוריתא רק אם אכל כדי שביעה.

והחינוך הציא גם את שיטת הבה"ג, שחייב צרכה מה"ת בכל ז' המינים כמו באותן הזנים, ואמרו ג"כ ששביעה לאוריתא הוא בכביעה לצד דבהכי מיתבא דעתי' דאינש. ומשמע, דהבה"ג חייב לסבור דא"ש שביעה ממש, וסגי באכל כביעה כדי להתחייב בצרכה מה"ת. וצ"ל בטעם החינוך, דבמינים שאינם זנים לא שייך שביעה, וא"כ א"א שיהי' צהם חיוז צרכה מה"ת אלא"כ נאמר דא"ש שביעה, ודו"ק. [והנז"כ בשאלות (שאלתא נ"ג) הק', דבקרר כתיב להדיא ואכלת ענבים כנפשו שבעך, הרי דשייך שביעה גם בענבים ואולי יש לחלק בעניני שביעה, וצ"ע].

והנה לפי"ז, אם באנו לחוש למש"כ המ"צ בשם האחרונים, דאם אכל מו' המינים ונסתפק לו אם צריך שיאכל עוד כזית וצריך, יש לנו לחוש גם באכל פת כביעה שיעשה קו, דהא לשי' זו דחייב צרכה בכל ז' המינים החיוז הוא בכביעה ולא בכדי שביעה, ודו"ק.

(ג) וצגמ' צרכות דף ט"ז ע"א אי', דהפעלים מקצרים בצרהמ"ז משום ציטול מלאכת צעה"ב, וכוללים את צרכת הארץ וצונה ירושלים בצרכה אחת, [וצרכת הטוב והמטיב אינם מצרכים כלל]. וכתבו ע"ז התוס', אע"ג דמדלאוריתא הם יש כח ציד חכמים לעקור דבר מה"ת וכו'. והצ"י צסי' קצ"א כתב, ולי א"ש לזה דאין מנין צרכות שאחר המזון מה"ת וכו' אע"ג דדריש להו צגמ' מקראי אסמכתא בעלמא נינהו.

ובפשטות כונת הצ"י, לדרשא שדרשו צגמ' (צרכות מ"ח ע"ב) וצרכה זו צרכת הזן את ה' אלקיך זו צרכת הזמון על הארץ זו צרכת הארץ הטובה זו צונה ירושלים וכו', וע"ז קאמר דאין זו ילפותא שצריך מה"ת להזכיר ג' ענינים אלו, אלא הוא אסמכתא, ומה"ת הוא יוצא י"ח בצרכה כל דהו אף כשחיסר ענינים אלו, רק שצריך את הקצ"ה על המזון. וזה שדייק הצ"י מלשון הר"מ צקה"מ (עשה י"ט), שזנו לצרכו אחר האכילה, ולא הזכיר מנין הצרכות, ור"ל דלא הזכיר כלל הר"מ מה צריך להיות ענין הצרכה, ודו"ק.

ובתלמודי רבינו יונה בצרכות (מד). אי', ונראה למורי הרב נר"ו דצרכת מעין ג' אינה אלא מדרבנן ומציא ראי' מדאמרינן שאם צריך על התמרים צרכת הזן יצא דתמרי נמי מיון זייני ואם איתא דצרכה א' מעין ג' היא מה"ת האין הי' אומר שאם אמר בצמקומה צרכת הזן יצא. הרי דס"ל לרצ"י דמה"ת צריך להזכיר הג' ענינים, ואם חיסר א' מהם לא יצא י"ח,

וצרכה מעין ג' מוזכרים את הג' ענינים ויכול לנאח צה י"ח מה"ת, אך מזה דיולא י"ח צרכת הזן לצד, אע"פ שלא הזכיר הארץ וצנין ירושלים, מוכח שאין חיוז צרכה מה"ת אחר אכילת תמרים. [והציאו שם לדחות הראי', דאפשר דהה"ג דחוץ מצרכת הזן צריך ג"כ לצרך על הארץ וצנין ירושלים, אך סיימו דלא משמע כן כלל, עי"ש]. והוא דלא כצ"י.

ולפי"ד הרצ"י, אם נימא דצתמרים אין חיוז צרכה מה"ת וצה' מיני דגן יש חיוז צרכה מה"ת, או עכ"פ אם צפת הצאה צכיסנין חיוז הצרכה מה"ת, יהא הדין דאם צירך אחריהם צרכת הזן לצד לא יצא י"ח, שהרי חיסר ענין הארץ וצונה ירושלים. ודוקא צתמרים אמרו דיולא י"ח בצרכת הזן לחוד, כיון דאין חייב בצרכה מה"ת, וכמש"כ התר"י. [ועי' חזו"א או"ח סי' ל"ד ס"ק ד'].
אמנם תמהו ע"ז, דאין אפ"ל דמה"ת סגי בצרכה כל דהו, והרי צגמ' (מו). אמרו דהטוב והמטיב לאו לאוריתא, ואם מה"ת א"ש להזכיר הג' ענינים דוקא וסגי בצרכה כל דהו, א"כ מ"ש ג' צרכות ראשונות מצרכת הטוב והמטיב, וצ"ע. [וצדוחק י"ל, דצרכת הטוב והמטיב אין צה ענין הודאה על המזון, או טובת א"י וציהמ"ק, ולכן אין יולא צה חיוז הצרכה מה"ת, וצ"ע].

וע"ע צביאה"ל ר"ס ר"ד, לענין פת שעפשה, שכתב הר"מ (פ"ח ה"ח) דמצריך לאחרי צרכת צורא נפשות, דאם אכל כדי שביעה דחייב בצרהמ"ז מה"ת אין יצא בצרכת צ"ג, עי"ש. ומצואר ג"כ, דלא סגי מה"ת בצרכה כל דהו, ודו"ק. [ולענין תמרים לא הק', דהא ע"כ סגי להו בצרכה כ"ד, דאם צירך אחריהם צרכת הזן לצד יצא י"ח, וכנ"ל].

וצחי' רע"א לסי' קס"ח סי"ג הק', אין אנו מצרכים צרכה מעין ג' אחר אכילת פת הצ"כ, ואמאי אין אנו חוששין בכל א' מג' סוגי פת הצ"כ [צסי' קס"ח ס"ו] שמא הוא פת גמור ולא פת הצ"כ. וצחי' הצ' כתב, דמה"ת יולאים בצרכה מעין ג' דאין מנין צרכות לאוריתא. ור"ל, דאפי' שמה"ת חייב להזכיר ג' ענינים אלו שאמרו צגמ', וכדעת התר"י ולא כצ"י, מ"מ אין הוא חייב לקצוע צרכה על כל א' וא' צפ"ע, וסגי צמה שכוללם כולם בצרכה א'.

והבג"ח (מצוה ת"ל) כתב, דמה"ת א"ש כלל להזכיר הג' ענינים צנוסח צרכה, ומה שצריך לומר אותם צמטצע של צרכה הוא רק מדרבנן. ולפי"ז צודאי דיכול הוא לנאח מה"ת בצרכה מעין ג' שכוללת הג' ענינים, אע"פ שאין מטצע צרכה לכל ענין צפ"ע.

אך מ"מ מתוס' מוכח דלא ס"ל כן, שהרי כתבו שאם כולל צ' ענינים בצרכה א' הוא יוצא מה"ת, וצפועלים עקרו חכמים דבר מה"ת והתירו להם לכלול צ' ענינים בצרכה א'. וא"כ לפי תוס' מוכח לכאור', דצו' המינים אין חיוז צרכה מה"ת, דאם הי' חיוז צרכה מה"ת לא הי' יולא בצרכה מעין ג' אלא דוקא בצרהמ"ז. [ולענין פת הצ"כ, עי' צחי' רע"א שם שתי' עוד תי' אחר, וא"כ אין ראי'].

חלוקה הצרכה שאחר אכילת ז' המינים מהצרכה שאחר אכילת פת.

ועד"ז יש גם ליישב את קו' הרצינו יונה, איך הוא יוצא בצרכת הזן על אכילת תמרים, והרי לא הזכיר ארץ וצנין ירושלים. די"ל דארץ הפסיק הענין, ולא הפסיק רק לענין זה דא"ש מטבע צרכה לכל א' וא' מהג' עניינים, אלא גם לענין דא"ש להזכיר את כל הג' עניינים, וסגי בצרכה כל דהו להודות על המזון.

ובחי' הרשצ"א (דף מ"ד ע"א) פי', הא דאי' שם לרצנן ארץ הפסיק הענין ולכן אין מצרכים צרהמ"ז צו' המינים אלא מעין ג', דאין זה אסמכתא בעלמא אלא דרשא גמורה, דר"ל דהפסיק הענין דא"ש ג' צרכות, אך לא הפסיק לגמרי שא"ש כלל צרכה מה"ת ונריך לצרך צרכה א' מעין ג'. ומעתה י"ל, דאפי' לתוס' י"ל דחיוצ הצרכה צו' המינים הוא מה"ת, ומה שיוצא בצרכה א' הוא משום דארץ הפסיק הענין, ומה"ת

סימן ג'

שעורים במסכת ברכות

(נכתבו ע"י א' השומעים, ההערות בשולי הגליון מהכותב)

א. חיוב ברכת הנהנין

א. ב' דינים בחיוב ברכה

הצעת הסוגיא

איתא בגמרא (ברכות לה.) "מנה"מ [-שצרכים לצרך על מה שאוכלים], דת"ר "קדש הלולים לה"ה" - [יש מנה להלל ולשבח את ד' על האוכל, והילולים משמע צ' הילולים] מלמד שטעונים צרכה - (א) לפניהם, (ב) ולאחריהם. מכאן אמר רבי עקיבא אסור לאדם שיטעום כלום קודם שיצרך". ובגמרא ישנן קושיות על דרשה זאת, ומצואר בגמרא שיטעום גם דרשה משצעת המינים שנאמר עליהם (דברים ח י) "ואכלת ושצעת וצרכת" והיינו צרכה שלאחריהם. וצרכה שלפניהם נלמדת מק"ו - 'כשהוא שצע מצרך, כשהוא רעב - לא כל שכן. עוד מצואר בגמרא, שהדרשה מ'הילולים' תלויה במחלוקת, האם מיירי צ'נטע רצעי' - דהיינו, כל נטיעה שהגיעה לשנה רביעית - ולא רק שצעת המינים, או דמיירי רק צ'כרס רצעי' ולא בשאר נטיעות - למ"ד 'נטע רצעי', יש לנו ילפותא גם על פירות שאינם משצעת המינים. אבל למ"ד 'כרס רצעי', כיון שכרס הוא משצעת המינים, יש לנו ילפותא על שצעת המינים בלבד, אבל על שאר הפירות אין לנו מקור שצריך לצרך. והוא הדין כשלומדים משצעת המינים, שאין לנו מקור לשאר פירות. עוד מוסיפה הגמרא, שאפילו למ"ד 'נטע רצעי' - אין לנו מקור ל'צער צינים ודגים' שודאי אינם 'נטיעות' ומניין לנו שצריך לצרך עליהם. ומסקינן "אלא סברא היא - אסור לו לאדם שיהנה מן העולם הזה בלא צרכה".

לכאורה לכו"ע סברא הוא

העולא מסוגיין, שלכו"ע צעינן לסצרא ש'אסור לו לאדם ליהנות צלי צרכה, דבלא זה ישנם מיני אוכלין שאין לנו מקור לחיוצ צרכה עליהם. כלומר, אע"פ שיטעום מיני אוכלין שאפשר ללמוד מפסוק את חיוצ הצרכה שלהם [-פירות שצעת המינים לכו"ע אפשר ללמוד מפסוק, ולחד מ"ד אפשר ללמוד אפילו את כל מיני הנטיעות]. כיון שיטעום מיני מאכלים שאין להם מקור מהפסוקים - מוכרחים אנו לסצרא זו דאסור לו לאדם וכו'.

הרי"ף הביא את הדרשה ד'קודש הילולים'

בתב הרי"ף (כד: כה.) "ת"ר קודש הלולים לה' מלמד שטעון צרכה לפניו ולאחריו - מכאן אמר רבי עקיבא אסור לאדם שיטעום כלום קודם שיצרך. ת"ר אסור לאדם שיהנה מן העולם הזה בלא צרכה וכל הנהנה מן העוה"ז בלא צרכה מעל. מאי תקנתיה, אמר רבא ילך אלל חכס מעיקרא וילמדנו צרכות, כדי שלא יצא לידי מעילה" עכ"ל. והנה תוספות (ד"ה אלא) הקשו, כיון שבלאו הכי אנו מוכרחים לסצרא שאסור לו לאדם וכו', מפני מה הביאה הגמרא את הצרייתא דקודש הילולים. ומתרגים תוספות, שצוהא אמינא סצרה הגמרא שיש צצרייתא 'לימוד גמור' לחיוצ צרכה, ולפיכך הביאה הגמ' את הדרשה. וצמסקנא, כיון דחוינן שיטעום מיני מאכלים, שא"א לדורשם מהדרשה הנ"ל - הוכרחה הגמרא לומר שמקור חיוצ צרכה הוא מסצרא, והצרייתא היא אסמכתא בעלמא. מצוהא צתוספות, שלהלכה אין 'לימוד' מקודש הילולים, אלא סצרא הוא. וא"כ צ"צ מפני מה הביא הרי"ף את הדרשה דקודש הילולים.*

* אכן, אפשר לומר שהרי"ף הביא את הצרייתא לומר שיש אסמכתא לחיוצ צרכה, וא"ז רק סצרה.

מסברא מברך על הכל שהכל - ע"פ תר"י
מוסיפה הגמרא, "ת"ר, אסור לו לאדם שיהנה מן העולם הזה בלא ברכה מעל, מאי תקנתיה ילך אלל חכס. ילך אלל חכס מאי עביד ליה הא עביד ליה איסורא, אלל אמר רבא ילך אלל חכס מעיקרא וילמדנו ברכות כדי שלא יבא לידי מעילה". כתבו תלמידי רבינו יונה שלענין 'מעילה' "אפילו אם לא ידע אלל ברכת שהכל [ובירך על מזונות או פירות 'שהכל-'], יבא זה מידי מעילה. דתנן "ועל כולם אם אמר שהכל יבא". אלל שצריך ללמוד כדי שיברך הברכה הראויה לכל דבר ודבר - מזוהר בדברי רבינו יונה, שבשציל הסברא שאסור לו לאדם להנות מן העוה"ז בלי ברכה, דהוי מעילה - כיון שצריך שהכל, כבר יבא מידי איסור מעילה, ואין ענין לברך את הברכה הראויה לכל דבר ודבר. והדין שצריך לברך ברכה הראויה לכל דבר, אפשר לומר שזה נלמד מ'קודש הילולים' - שיש מנזה לברך ולהלל את ד', וכיון שיש מנזה לשבח את ד' - השבח צריך להיות מזוהר יותר, על מה הוא משבח. וכמש"כ צביאור הלכה (ריש סימן ר"צ) שכאשר הברכה יותר מזוהרת, יש בה יותר שבח לד' - כיון שיש בה יותר חשיבות.

אלל נלמדים מסברא - אין לנו 'מנזה' לברך עליהם אלל 'איסור' לאכול בלי ברכה. ובשציל שלא יהא איסור, מספיק לברך שהכל [כמזוהר בתר"י], ולפיכך לא תיקנו חז"ל טופס ברכה מיוחד לזשר צינים ודגים.

ב' מיני ברכה

לדברינו נמצאת למד, שרק על דבר שגידולו מן הארץ יש 'מנזות ברכה' וברכה זו צריכה להיות מזוהרת. אלל על דבר שאין גידולו מן הארץ אין 'מנזות ברכה', אלל רק 'איסור מעילה' להנות מהעוה"ז בלי ברכה, ולפיכך ברכתו שהכל. דהיינו יש ב' מיני ברכה: א'. 'מנזות ברכה' - לשבח ולהלל את ד', וברכה זו מזוהרת. ב'. ברכה לנחת ידי חובת 'איסור מעילה' - ולפיכך מזכרים 'שהכל', שבזה די לנחת מן האיסור.

ב. ברכה על פחות מבזית

על מה מברך המוציא - ירושלמי

איתא בירושלמי (פ"ו ה"א, דף מד.) "תני, כל שאומר אחריו ג' ברכות, אומר לפניו המוציא לחם מן הארץ. וכל שאין אחריו ג' ברכות, אין אומר לפניו המוציא לחם מן הארץ". ובפשטות, דברי הירושלמי הם סימן בעלמא, שכל דבר שמזכרים עליו ברהמ"ז - סימן שהוא פת, ומברך לפניו המוציא. ואם לאחריו אין ברהמ"ז - אינו פת, ואין ברכתו המוציא.

ביאור הירושלמי ע"פ דברינו לעיל

ולפי מה שבארנו לעיל, אפשר לומר שאי"ז רק סימן, אלל זו גם סיבה - כיון שיש עליו מנזות ברהמ"ז, ונאמר עליו "ואכלת ושבעת וברכת", אפשר ללמוד מק"ו [כשהוא שבע מברך כשהוא רעב לכ"ש] שיש מנזות ברכה לפניו. וכשיש 'מנזה' לברך - יש מנזה לברך ברכה מזוהרת, ולפיכך צריך לברך עליו המוציא. וכשאין חיוב ברהמ"ז, ואין 'מנזה' לברך אחריו - גם אין 'מנזה' לברך לפניו, וכל חיוב הברכה שלפניו, הוא משום איסור מעילה, ובשציל איסור אין צורך לברך המוציא, ובשהכל כגי.

ברכת פת פחות מבזית

מקשה הירושלמי "התיבון [והקשו] הרי [פת] פחות מכזית, הרי [הלל] אין אומר אחריו ג' ברכות, [וכי] מעתה לא יאמרו לפניו המוציא לחם מן הארץ. [ומשני] רבי יעקב בר אחא אומר לשאר המינים נארכה". פירוש, הירושלמי מקשה, הרי גם על פת פחות מבזית מברך המוציא, אע"פ שאין מזכרים ברהמ"ז על פחות מכזית. מתרץ הירושלמי, שהצרייחא נתנה 'סימן בעלמא' היאך נדע אם זו פת וברכתה המוציא, או שאר מיני

להלכה בעיני דרשא וסברא

ובזה מזוהרים דברי הרי"ף, שהביא להלכה את הדרשה, והוסיף את הסברא. כיון שמסברא אין לנו מקור לברך על כל דבר ברכה הראויה לה, וזה נלמד מהדרשא ד'קודש הילולים'. והוסיף את הסברא, שמה נלמד שלא רק על מיני האוכלים שזכרו בפסוק צריך לברך. אלל על כל מיני האוכלין צריך לברך, דאסור להנות מהעוה"ז בלי ברכה. ולפי"ז, מסברא לומדים על מה לברך, ומהדרשה לומדים היאך לברך. וכיון דאחינו להכי, אפשר לומר יתר על כן:

אין 'מצות ברכה' על בשר וכדו'

מצינו בתוספות דבר חידוש, תוספות (ד"ה דבר) מדייקים את לשון הגמרא - "התינת דבר שגידולו מן הארץ [-נלמד מ'נטע רבעי' שטעון ברכה], דבר שאין גידולו מן הארץ - כגון בשר וחלב, מנא ליה" - משמע שהקושיא דוקא על בשר וחלב, אלל ירקות אפשר ללמוד. ותירצו, שירקות אפשר ללמוד במה הזד מ'נטע רבעי' ו'קמה' וללמוד כל גידולי קרקע, אלל בשר וחלב אי"א ללמוד מהפסוק. * מזוהר בתוס', שיש דרשה לכל גידולי קרקע, ורק לזשר צינים ודגים אין לנו מקור. ולפי"ז אפשר לומר שהטעם שאין מזכרים על בשר צינים ודגים ברכה מזוהרת ומיוחדת, אלל מזכרים שהכל, אי"ז מפני שאין לנו טופס ברכה מיוחד לזה, אלל דוקא גידולי קרקע שנדרשים מקרא דקודש הילולים שיש מנזה לברך עליהם - מזכרים עליהם ברכה מזוהרת. אלל בשר צינים ודגים שאין להם דרשא מקרא,

* ותוס' כתבו שלרש"י ינחא דגריס "התינת דבר נטיעה] דלאו בר נטיעה [-כגון בשר צינים ודגים] מנין". ויש להבין את דבריהם, מה הועילה גירסת רש"י.